JIŘÍ HRABAL

FOKALIZACE

Analýza naratologické kategorie

Dauphin

Naratologická studie Jiřího Hrabala se zabývá kategorií fokalizace v rozsahu, s nímž o ní nebylo dosud nejen v českém kontextu takto souvisle pojednáno. Práce není pouhým heuristickým zachycením proměn pojetí a významů kategorie fokalizace. Hrabal nepředkládá pouze v humanitní historiografii obvyklý výklad „již ten a ten… a onen naopak…“. Z jednotlivých zmiňovaných či parafrázovaných pojetí fokalizace i z jejich vzájemné komparace vždy něco vyplývá. Studie je v tomto ohledu dostatečně analytická a pootevřená teoretizujícímu abstrahování, ale i domýšlení směrem k interpretační praxi. Nečteme výčet, ale příběh hledání jednoho políčka naratologické mozaiky. Tento rys činí ze čtení studie nikoli nudný, evidující výkon, ale kreativní a inspirativní pochod myšlenek a podnětů.

Scelující výklad o vývoji prvních vymezování fokalizace přechází v analytickou analýzu komplexních pojetí (Genette, Balová ad.), aby nakonec směřoval k návrhům vlastního řešení. Hrabalem navrhovaný koncept fokalizace je domyšlen a formulován uvážlivě, střídmě a analyticky i pojmově přesně. Na celém návrhu je patrné, že autor má s texty vyprávění dlouholetou interpretační zkušenost, která jej vede k rozhodnutí vyvarovat se ambiciózních řešení, jež by zahrnovala co nejširší využitelnost pojmu fokalizace, ale která by byla samoúčelná z hlediska čtení a rozumění. Práce tedy hlavně v závěrečných pasážích přináší „objev“, něco, co z promýšlení a psaní vyplývá a co tu z hlediska využitelnosti před jejím napsáním ještě nebylo.

Petr A. Bílek

Jiří Hrabal (1973) – vystudoval obor filozofie a česká filologie na Filozofické fakultě v Olomouci, kde od roku 2001 vyučuje literárněteoretické disciplíny. V letech 2004–2006 působil rovněž na Filozofické fakultě v Záhřebu, krátce pak v Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Zabývá se především naratologií, teorií interpretace textu a dějinami myšlení o literatuře. Překládá chorvatskou a bosenskou poezii a prózu (Miljenko Jergović, Tatjana Gromača, Adin Ljuca ad.), věnuje se rovněž ediční činnosti. Od roku 1998 je šéfredaktorem revue pro literaturu a filozofii Aluze.

FOKALIZACE

Analýza naratologické kategorie

Dauphin 2011

JIŘÍ HRABAL

FOKALIZACE

Analýza naratologické kategorie

Dauphin

Recenzovali: Prof. PhDr. Petr A. Bílek, CSc.
Doc. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D..

Copyright © Jiří Hrabal, 2011
Czech editions © Dauphin, 2011
Cover Image © Galerie Mathieu, Lyon, 2007
ISBN 978-80-7272-390-4
ISBN 978-80-7272-348-5 pdf

OBSAH

PŘEDMLUVA 9

1. ÚVOD: OD HLEDISKA K FOKALIZACI 14

2. PŮVODNÍ KONCEPT FOKALIZACE GÉRARDA GENETTA 39

2.1. Pojem fokalizace 40

2.2. Vymezení pojmu fokalizace 42

2.3. Typologie fokalizace a kritéria diferenciace 45

2.3.1. Narativ s nulovou fokalizací 48

2.3.2. Interně fokalizovaný narativ 51

2.3.3. Externě fokalizovaný narativ 54

2.4. Celek a část: změny ve fokalizaci v narativním textu 60

2.5 Dílčí závěr 67

3. KONCEPT FOKALIZACE V REDEFINICI MIEKE BALOVÉ 68

3.1. Balové kritika Genettova konceptu fokalizace 69

3.2. Nové vymezení pojmu 71

3.3. Vypravěč, fokalizátor, postava; typy fokalizace 73

3.4. Fokalizace a zobrazení 82

3.5. Balové pojetí fokalizace jako východisko pro kulturální naratologii 86

3.6. Dílčí závěr 98

Ukázka elektronické knihy

4. DALŠÍ REVIZE A ÚPRAVY KONCEPTU FOKALIZACE 99
4.1. „Delegovaná“ fokalizace podle Pierra Vitouxa 99
4.2. Vliv tradice literární reprezentace na určení fokalizace podle Andrease Kablitze 105
4.3. Fokalizace v ich-formálním narativu podle Williama F. Edmistona 114
4.4. Kognitivistické pojetí fokalizace Manfreda Jahna 125
4.5. Role fokalizace při výstavbě fikčního světa podle Ruth Ronenové 136
4.6. Revidovaná a rozšířená typologie fokalizace Görana Nieragdena 144

5. K POUŽITÍ KONCEPTU FOKALIZACE V TEORII FILMOVÉHO NARATIVU 154

6. NÁVRH POJMU FOKALIZACE 162
6.1. Úvodní východiska a vymezení 162
6.2. Konstituce vypravěče 164
6.3. Vědoucnost vypravěče 173
6.4. Identifikace fokalizace 181
6.5. Možnosti výskytu fokalizace 186
6.6. Diferenciace kategorií: fokalizace – hledisko – perspektiva 189
6.7. Funkce fokalizace: ne-konvenční využití fokalizace 191
6.8. Dílčí závěr 196

7. ZÁVĚR 198

POUŽITÁ LITERATURA 201
SUMMARY 215
JMENNÝ REJSTŘÍK 216

PŘEDMLUVA

V literární historii a kritice, ale i v literární teorii se běžně setkáváme s pojmy, kterých se používá v různých významech, a naopak také s různými pojmy, jejichž význam je shodný nebo se jejich významy překrývají.

Důvodů, proč tomu tak je, může být několik: týž pojem nabývá nového vymezení se změnou teorie; změna vymezení pojmu může být způsobena změnou dílčího předpokladu, na kterém je teorie založena (a taková změna pak nemusí být příčinou proměny celé teorie, ale může ovlivnit vymezení konceptu); k rekonceptualizaci může dojít též při přenosu z jinojazyčné oblasti; nového významu může koncept nabýt též nedůsledností při používání, ale také pod vlivem institucionálních či mocenských zájmů a podobně.

Ačkoli každá teorie musí nepochybně usilovat o přesnost svého pojmového aparátu, sémantická nestabilita teoretických pojmů provází každou teoretickou disciplínu, která má delší tradici. V případě literární teorie, potažmo naratologie, ale tento požadavek naráží na problém, se kterým se takzvané exaktní vědy utkávat nemusejí. Nejenže význam teoretického pojmu závisí na celkovém konceptuálním systému teorie, k němuž patří – to je, jak jsme uvedli, problémem jakékoli teoretické disciplíny. U exaktních věd však objekt zkoumání zůstává při zachování stejných podmínek zkoumání a téhož teoretického konceptuálního aparátu týž. Naproti tomu objekt zkoumání literární teorie, tedy literární dílo, vyvstává při každém dalším čtení a analýze znovu, je jedinečný. I při použití téhož konceptuálního aparátu je možné dospět při analýze literárního díla k rozdílným výsledkům, jelikož objekt zkoumání je proměnlivý a dějinně a kulturně podmíněný.

Dalším problémem je, že neexistuje shoda na tom, jakým typem objektu vlastně literární dílo je, a tedy ani na tom, co lite-

rární dílo je. Odpovědi na tyto otázky jsou rovněž kulturně a historicky determinovány a nelze k nim definitivně dospět žádným sebepřesnějším a sebedůkladnějším výzkumem. Pojmový aparát literární teorie tedy není závislý jen na teorii, kterou teoretik užívá k deskripci a analýze nějakého objektu, ale také na tom, čím teoretik chce, aby literární dílo bylo. Tato proměnlivost a nenechavost literárního díla jakožto objektu zkoumání de facto znemožňuje ustavit nějaký stálý pojmový aparát, kterým by bylo možno literární dílo beze zbytku popsat a s jehož pomocí by bylo možno učinit jeho analýzu platnou jednou provždy. Nestabilita konceptuálního aparátu je tedy nezbytným důsledkem hledání odpovědi na otázku, čím pro nás literární dílo je.

Takový „osud" je příznačný i pro pojem *fokalizace*. Sledujeme-li, jak se tohoto konceptu používá – od časopiseckých recenzí reflektujících současnou prozaickou tvorbu, literárněhistorických příruček, dílčích naratologických analýz konkrétních prozaických děl až po literárněteoretické či vyhraněně naratologické studie, kompendia či slovníky –, zjistíme, že v současné době nelze jednoznačně říci, co *fokalizace* v literární teorii či naratologii jednoznačně znamená. Navíc narazíme na celou škálu pojmů, jako jsou *hledisko*, *perspektiva*, *pozice, ohnisko, pohled, pole* a další, jejichž prostřednictvím se badatelé v oblasti narativní literatury evidentně snaží zachytit tentýž či příbuzný narativní jev. Některé z těchto pojmů konceptu fokalizace předcházely a ambicí teoretiků bylo nahradit je pojmem fokalizace. Je však zřejmé, že i tyto pojmy konkurují pojmu fokalizace v myšlení o literatuře nadále, existují vedle sebe, navzájem se překrývají a znejasňují.

Neustále se proměňující a bezbřeze bující literárněteoretický diskurz tedy znemožňuje podat jednoznačnou definici pojmu. Jediné, co můžeme udělat, je popsat, jak se tohoto pojmu používá, jak tento pojem vymezuje ten který teoretik, pokusit se zjistit, na jakých předpokladech jednotlivá vymezení konceptu fokalizace stojí a je-li tímto způsobem vymezený koncept uži-

tečný pro analýzu narativního textu; případně můžeme navrhnout takové pojetí fokalizace, které bude podle našeho mínění pro narativní analýzu užitečné. Právě o výše uvedené bychom se chtěli v této práci pokusit.

V první, úvodní kapitole se budeme věnovat nástinu vývoje naratologických pojmů, které předjímaly koncept fokalizace a jejichž prostřednictvím se literární teoretikové snažili pojmenovat příbuzné narativní jevy, které později pojmenovávají další teoretikové prostřednictvím konceptu fokalizace. Tahle kapitola má více výkladový charakter než kapitoly následující – jejím účelem je především ukázat, že se koncept fokalizace neobjevil v literárněteoretickém myšlení znenadání, že je výsledkem několik desetiletí trvajících úvah a diskusí.

Další kapitoly mají již analytičtější povahu, věnujeme se v nich důkladněji jednotlivým návrhům konceptu fokalizace, způsobům jejich vymezení, předpokladům, na nichž tyto pojmy stojí, i jejich užitečnosti pro analýzu narativní literatury. Druhá kapitola je analýzou prvotního vymezení konceptu fokalizace, jehož autorem byl Gérard Genette, třetí kapitola analyzuje vlivný návrh Mieke Balové, čtvrtá sleduje pozdější reprezentativní revize či rozpracování konceptu několika dalších teoretiků: Pierra Vitouxa, Andrease Kablitze, Williama Edmistona, Manfreda Jahna, Ruth Ronenové a Görana Nieragdena. V páté kapitole se zamýšlíme nad možností uplatnění konceptu fokalizace při analýze filmového narativu.

Výše uvedené kapitoly ústí do šesté kapitoly, která je pak naším vlastním pokusem navrhnout koncept fokalizace tak, aby jasně pojmenovával konkrétní narativní jev a napomáhal tak lépe objasnit, jak narativ funguje, a aby bylo možno jeho prostřednictvím lépe diferencovat různé typy narativu.

Jistě by bylo možné pokusit se rovněž srovnat vlivné konkurenční pojmy, které se od zavedení konceptu fokalizace počátkem sedmdesátých let dvacátého století i nadále používají, to však již přesahuje určené meze této práce.

V textu této knihy jsou obsaženy následující publikované studie či před akademickým fórem přednesené texty, které byly více či méně revidovány a uzpůsobeny celku a záměru práce: studie „Ideologie a fokalizace“ (HRABAL 2009b) je součástí kapitoly 3.5., zkrácená podoba studie „Koncept fokalizace v pojetí kognitivistické naratologie“ (HRABAL 2009a) tvoří kapitolu 4.4. a zkrácená verze studie „Ke konceptu fokalizace v literární a filmové naratologii“ (HRABAL 2008) dala vzniknout kapitole 5.; dále dvě přednášky „Co (všechno) vědí vypravěči?“[1] a „Využití fokalizace a nespolehlivého vyprávění pro mystifikační narativní strategie“[2] byly ve zkrácené a pozměněné podobě využity v kapitole 6.

Tato práce by nikdy nevznikla, nebýt přímé i nepřímé pomoci mnoha lidí: v první řadě studentů mých naratologických seminářů, kteří mi pomohli tříbit si názory a někteří i prostřednictvím jejich vlastních překladů seznámit se například s francouzsky či německy psanými texty. V této práci jsou citovány úryvky v češtině, které mnohdy vycházejí z nepublikovaných studentských překladů. Jména překladatelů zde neuvádím, nikoli však proto, že bych si chtěl přivlastnit cizí dílo, ale jednak proto, že jsem do citovaných překladů v mnoha případech zasahoval, a jednak proto, že překlady citovaných úryvků neprošly autorizací a nebyly primárně určeny k publikaci. Za případné nesrovnalosti v česky přeložených úryvcích přebírám proto odpovědnost. Výrazněji jsem využil překladu Genettova *Nouveau discours du récit*, který pořídil Martin Punčochář jako součást diplomové práce obhájené na Katedře bohemistiky FF UP v Olomouci. V tomto ohledu však patří největší dík germanistce Marii Krappmann, která mi zcela nezištně zpřístupnila ně-

1 Předneseno dne 24. března 2009 v rámci cyklu přenášek pořádaných Literárněvědnou společností na Filozofické fakultě UP v Olomouci.

2 Předneseno dne 16. března 2010 v rámci 6. ročníku mezinárodního sympozia *Česká kultura a umění ve 20.* století, jehož téma bylo Mýtus – mystifikace – kontrafaktuální *historie*.

Ukázka elektronické knihy

kolik zásadních německy psaných studií, které nebylo možno opomenout.

Dále náleží poděkování kolegům ze záhřebské Filozofické fakulty, kteří mi několikrát poskytli, rovněž zcela nezištně, místo a klid na práci, a právě v Záhřebu jsem text této práce z velké části napsal. V neposlední řadě bych rád poděkoval Tomáši Kubíčkovi, který mi byl nápomocen jak osobně, tak prostřednictvím svých naratologických studií.